

نگاهی به رویکرد دین اسلام به سیاست‌های جمعیتی

محمود مشفق^۱

چکیده

هدف از نگارش این مقاله بررسی اجمالی رویکرد اسلام به موضوع جمعیت و مؤلفه‌های کمی و کیفی آن است. روش تحقیق تحلیل اسنادی است و از دو دسته اسناد یعنی اسناد دست اول (مراجعه مستقیم به آیات و روایات) اسناد دست دوم (تفسیر و برداشت‌های سایر صاحب نظران) استفاده شده است. مطالعه نشان می‌دهد که اساساً مذاهب و ادیان با افزایش جمعیت موافق هستند. البته میزان اثر گذاری مذاهب بر رفتارهای جمعیتی با توجه به شرایط جوامع و نوع تفسیر از آموزه‌های مذهبی در خصوص جمعیت متفاوت است. این تفاوت‌ها در بین کشورهای مسلمان و غیر مسلمان در نرخ‌های باروری کل خود را نشان داده است. نتایج نشان می‌دهد که در قرآن و روایات اسلامی، گزاره‌های متعددی در خصوص موضوعات مهم جمعیتی از جمله ازدواج و تشکیل خانواده، کمیت و کیفیت جمعیت، سلامت مادر و کودک، رفع نابرابری جنسی بین فرزندان، سالمندی و مهاجرت پرداخته شده است. از مجموع آیات و روایات اسلامی میتوان چنین استنباط نمود که اسلام طرفدار جمعیت مطلوب و متناسب (از نظر کمی و کیفی) است. نتایج بررسی ها نشان می‌دهد

۱. استادیار پژوهشگری اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی

که تقویت و تحکیم بنیانهای نهاد خانواده از یک سو و تقویت اقتدار امت واحد اسلامی از سوی دیگر دو نقطه ثقلی هستند که در آیات و روایات دین اسلام در خصوص جمعیت مورد تأکید اساسی قرار گرفته‌اند.

کلید واژه‌ها: مذهب، کمیت و کیفیت جمعیت، اسلام، سیاست جمعیتی

مقدمه

اساس و پایه‌های نظری سیاست‌های جمعیتی مشتمل بر رویکردهای کلان توسعه، مذهب و اعتقادات دینی، قدرت و برتری طلبی، جنگ، اقتصاد، محیط زیست و... است. در این بین همواره مذهب و اعتقادات دینی نقشی اساسی در شکل‌گیری نظریه‌های جمعیتی و به تبع آن سیاست‌های جمعیتی داشته‌اند. اگر چه در دنیای غرب به دلیل فرآیندهای فکری و ایدئولوژیکی چون لیبرالیسم، سکولاریزم و فردگرایی اثر مذهب در شکل‌گیری نظریات جدید جمعیتی کم شده است، اما همچنان مذهب عامل تعیین‌کننده‌ای در تدوین و شکل‌گیری تفکرات و سیاست‌های جمعیتی در بسیاری از جوامع است.

موضوع جمعیت از دیرباز مورد توجه ادیان و مکاتب گوناگون بوده است. نکته قابل توجه در این خصوص این است که اغلب ادیان با رویکردی مثبت به افزایش جمعیت، پیروان خود را به زادآوری و تکثیر نسل تشویق و ترغیب کرده‌اند. این ادعا را می‌توان از خلال آموزه‌های متنوع آنها بصورت مستقیم و گاه غیر مستقیم به روشنی دریافت (کتابی، ۱۳۸۰: ۳۴).

در جوامع مذهبی، انگاره‌ها و آموزه‌های مذهبی نقشی بنیانی و تعیین‌کننده در حوزه‌های زندگی خصوصی و عمومی ایفا می‌کنند. می‌توان گفت در بسیاری از مواقع مذهب هموارکننده و یا برعکس مانعی بر سر راه اجرای سیاست‌های جمعیتی است. این مسئله در تاریخچه سیاست‌گذاری جمعیتی کشور ما در قبل از انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی به خوبی مشهود

و ملموس است.

شواهد موجود حاکی از آن است که حمایت گروه مرجع مذهبی و علماء از اجرای برنامه‌های تنظیم خانواده زمینه ذهنی لازم را برای مردم ایران فراهم کرد تا اجرای این برنامه‌ها را مخالف ارزش‌ها و عقاید خود نیانگارند (اندرود ، ۱۱۱:۲۰۰۰). آقاجانیان (۱۹۹۸) بیان می‌دارد که مهمترین عامل در موفقیت برنامه‌های کنترل جمعیت در سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۰ در ایران ناشی از علائق، حمایت و هدایت رهبران مذهبی بود. این امر نیز به نوبه خود ناشی از توانایی انطباق اسلام با مسایل اجتماعی روز است (ص ۴۷).

اثر مذهب بر سیاست‌گذاری‌های کلان و جهت‌دهی به رفتارهای فردی با توجه به بسترهای اجتماعی - اقتصادی متفاوت است. همان‌گونه که بیان شد اگر چه در جوامع غربی و اروپایی، به دلیل کم‌رنگ شدن اثر دین در حوزه زندگی عمومی و خصوصی مردم، نقش مذهب در جهت‌دهی به رفتارهای جمعیتی کم‌رنگ شده است، اما این اثر همچنان قابل تأمل است. بطوری که مطالعات نشان می‌دهد در ایالات متحده آمریکا، میزان باروری کل برای افراد بی‌دین ۱/۱۳ برای کاتولیک‌ها ۱/۵۰ و برای پروتستان‌ها ۱/۴۵ است (فریجیکا، ۱۶:۲۰۰۶).

نتایج مطالعه‌ای بین برخی از کشورهای اسلامی نشان می‌دهد که دیدگاهها در خصوص نرخ باروری کل و میزان استفاده از روش‌های جلوگیری از بارداری متفاوت است. در این بررسی همچنین این نکته نیز موردسنجش قرار گرفته که جامعه موردبررسی نرخ باروری خود را در چه سطحی ارزیابی می‌کند؟ در افغانستان و عراق نرخ باروری ۶/۸ و ۵ را در سطحی رضایت‌بخش ارزیابی می‌شود. در مقابل در کشورهایی مانند ایران و تونس به‌رغم اینکه این رقم ۲ بچه است، اعتقاد بر آن است که این میزان بالاست (به این معنا که در صورت مهیا بودن دیگر شرایط، افکار عمومی از کاهش آن استقبال می‌کند) (رودی ، ۲۰۰۲).

اهمیت درک رویکرد اسلام به جمعیت از آن‌رو است که نزدیک به ۹۹/۴ درصد از کل جمعیت ایران مسلمان هستند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). از طرفی نوع حکومت در کشور ما،

اسلامی است و ناگفته پیدا است که در تدوین سیاست‌ها و چارچوب‌های قانونی و سیاستی، آموزه‌ها و گزاره‌های دین مبین اسلام نقشی مستقیم دارند. لذا تبیین علمی رویکرد اسلام در خصوص امور جمعیتی امری حیاتی و اساسی است.

لذا این مقاله تلاش می‌شود که رویکردهای اسلام با تکیه بر آیات قرآن، روایات و احادیث از نظر ابعاد کمی و کیفی جمعیتی مورد واکاوی قرار گیرد. همچنین با تحلیل مضامین آیات و روایات تلاش خواهد شد که رویکرد دین مبین اسلام در خصوص مقوله‌های چون باروری و فرزند آوری، ازدواج و طلاق، سلامت و مرگ‌ومیر، مهاجرت، ترجیحات جنسی مورد تحلیل قرار گیرد.

مبانی نظری

نظریه‌های جمعیتی مجموعه‌ای از قضایای علمی هستند که به تبیین و تحلیل رابطه مؤلفه‌های جمعیتی با خودشان و یا سایر مؤلفه‌های اقتصادی، اجتماعی و... می‌پردازند. نظریه‌های جمعیتی بسترهای مفهومی برای طراحی سیاست‌های جمعیتی هستند. روند تحولات نظری در حوزه جمعیتی شناسی به گونه‌ای بوده است که از رویکردها و نظریه‌های کلان به سوی نظریه‌های خرد و کاربردی حرکت نموده است.

از طرفی سیاست‌های جمعیتی مشتمل بر اهداف و راهکارهای برنامه‌ریزی شده در سطح ملی، محلی و بین‌المللی جهت تأثیرگذاری بر عوامل مرتبط با جمعیت (رشد، اندازه، توزیع و ترکیب) است. این سیاست‌ها زمانی طراحی می‌شوند که یک مشکل یا مسئله جمعیتی وجود داشته باشد. شناخت این مشکل و تدوین یک برنامه کاری به همراه اهداف موردنظر برای رفع آن، موجبات تدوین یک سیاست جمعیتی را فراهم می‌آورد. این سیاست را می‌توان با یک برنامه اجرایی به مرحله عمل درآورد.

رابطه بین نظریه و سیاست جمعیتی

نظریه‌های جمعیتی پایه و اساسی برای طرح‌ریزی سیاست‌های جمعیتی هستند. پرسا و ویلسون (۱۹۸۵) اشاره می‌کنند که «هر سیاست جمعیتی برای تدوین اهداف و برنامه‌ها و چگونگی دستیابی به آن‌ها به گزاره‌هایی روشن و صریح نیاز دارد که مبتنی بر چارچوب

نظری مشخصی است» (ص، ۱۷۷). در شکل زیر رابطه نظریه و سیاست‌ها و برنامه‌های جمعیتی نشان داده شده است، همان‌طور که ملاحظه می‌شود بنیان‌های فکری سیاست‌های جمعیتی نظریه‌های جمعیتی است، البته این رابطه ممکن است، به صورت صریح و آشکار بیان نشده باشد، بلکه به صورت ضمنی و تلویحی باشد.

رابطه نظریه و سیاست جمعیتی

مروری بر رویکردهای نظری به جمعیت

ماهیت و نوع خط‌مشی‌ها برای تأثیرگذاری بر عوامل جمعیتی در دوره‌های مختلف تاریخ متفاوت است. در گذشته که میزان مرگ‌ومیر بالا بود و عمده پیشنهادهاى ارائه شده در مورد جمعیت موافق با افزایش موالید بود، اما در دوره بعد از انقلاب صنعتی به علت افزایش رشد جمعیت و ظهور مشکلات ناشی از عدم تعادل بین رشد جمعیت و رشد منابع توسعه، راهکارهای پیشنهاد شده در مورد کاهش زادوولد و باروری بود. پیشنهادهای برنامه‌ای در دوره گذشته بیشتر در حوزه نظریه‌پردازی قرار داشت و به ندرت جنبه عملی پیدا می‌کرد ولی راهکارهای جدید عمدتاً در قالب برنامه‌های ملی و محلی جای می‌گیرند و با توجه به برنامه‌های اجرایی هر کشور به مرحله عمل درمی‌آیند. به‌طور کلی می‌توان مجموع عقایدی را که قرن‌ها درباره جمعیت و تأثیر آن در اوضاع اقتصادی و اجتماعی عنوان شده است را چنین خلاصه کرد: الف) طرفداران افزایش جمعیت، ب) مخالفین افزایش جمعیت، ج) طرفداران ثبات جمعیت، د) طرفداران حدّ متناسب جمعیت (بهنام ۱۳۴۷: ۴).

طرفداران افزایش جمعیت

افرادی که این گرایش را دارند به ناتالیست‌ها یا حامیان افزایش جمعیت مشهورند و سیاستی که موافق با این گرایش است سیاست ناتالیستی نام دارد. ناتالیسم در حقیقت یک نظریه محسوب نمی‌شود بلکه یک گرایش است. به عقیده دارندگان این گرایش، افزایش سریع جمعیت نه تنها مشکلات اقتصادی و رفتاری‌های اجتماعی به وجود نمی‌آورد بلکه ازدیاد

جمعیت در نیرومندی قدرت نظامی و اقتصادی کشورها نقش مهمی را ایفاء می‌نماید (کلانتری: ۱۳۷۵: ۹۷). اقتصاددانانی چون بازراب، سیمون و کوزنتس افزایش جمعیت را عاملی مهم برای افزایش نوع آوری‌ها و افزایش خلاقیت‌های بشری دانسته‌اند.

مخالفان افزایش جمعیت

مخالفان افزایش جمعیت، افزایش جمعیتی را عامل مهم افزایش فقر، عقب‌ماندگی و عدم توسعه، تخریب محیط‌زیست و... دانسته‌اند. مشهورترین فرد میان مخالفان افزایش جمعیت مالتوس است که مطالعاتش منتهی به ارائه "اصول جمعیت" گردید که در حقیقت اولین بانی یک سیاست جمعیتی بود (معزی: ۱۳۷۴، ۱۱۴).

این گروه که با افزایش جمعیت مخالف هستند به آنتی‌ناتالیست‌ها معروف‌اند. مکتب مخالفان افزایش جمعیت را مالتوسیانیسم نیز می‌نامند (کلانتری، ۹۸). افزایش جمعیت و تولید مواد غذایی نظر معروف خود را مطرح می‌کند و عوامل موثر در افزایش جمعیت و روش‌های مقابله با آن را توضیح می‌دهد.

مالتوس اصل جمعیت را قانون کلی می‌داند که حاکم برافزایش جمعیت است. این قانون عبارت است از شکافی که بین گرایش طبیعی نوع بشر یعنی "قانون جمعیت" و گرایش طبیعی تولیدات کشاورزی یعنی "قانون معیشت" وجود دارد. بر اساس "قانون جمعیت"، جمعیت در طول هر ۲۵ سال و با تصاعد هندسی همانند: ۱، ۲، ۴، ۸، ۱۶ و... به میزان ثابتی رشد می‌کند، در صورتی که بنا بر "قانون معیشت"، تولیدات کشاورزی و مواد غذایی بر اساس تصاعد حسابی مانند ۱، ۲، ۳، ۴، ۵ و... افزایش می‌یابد؛ بنابراین مالتوس چنین نتیجه می‌گیرد که نسبت جمعیت به مواد غذایی بعد از گذشت دو قرن به ۲۵۶ در برابر ۹ بالغ می‌گردد. برای اجتناب از بدبختی و فلاکت (تنگدستی، بیماری‌های همه‌گیر، قحطی و...) که از اصل جمعیت ناشی شده و گریبان‌گیر فقرا می‌شود، مالتوس تحدید ارادی زادوولدها را با روش‌های اخلاقی از قبیل ازدواج دیررس و پرهیزگاری جنسی تا قبل از ازدواج به‌ویژه برای فقرا پیشنهاد می‌نماید (کلانتری، ۱۳۷۵).

تحدید موالید به هر طریقی که امکان داشته باشد، در عصر ما به نومالتوسی یا

نئومالتوسیانیسم معروف گشته است. بنیان‌گذار این مکتب یکی از شاگردان مالتوس به نام فرانسیس پلاس است که با انتشار کتابی در سال ۱۸۲۲ ضمن توضیح و تفسیر نظرات استاد خود موجبات رواج دیدگاه‌های مربوط به کنترل زادوولد در انگلستان آن روز را فراهم ساخت. به‌طور کلی کشورهای پروتستان نشین اروپایی بین دو جنگ جهانی از تحدید موالید و روش‌های جلوگیری از بارداری استقبال کرده در صورتی که کشورهای کاتولیک نشین با این روش‌ها موافقت چندانی نداشتند (کتابی، ۱۳۷۵).

طرفداران ثبات جمعیت

این عده با تغییر جمعیت چه در جهت منفی و چه در جهت مثبت مخالفت می‌ورزند. اینان در نظرات جمعیتی خود روش اعتدال را پیش گرفته و تغییر شمار جمعیت را سبب ازهم‌پاشیدگی نظام اجتماعی می‌دانند. این سخن از استوارت میل اقتصاددان انگلیسی طرفدار جمعیت ثابت است که می‌گوید: «اگر قرار بر این باشد که زمین ما لطف و زیبایی خود را فقط به خاطر افزایش ثروت‌ها و غذا دادن به تازه‌واردانی که نه خوشبخت‌تر و نه بدبخت‌تر از پدران خود خواهند بود از دست بدهد، صادقانه آرزو می‌کنم که اخلاف ما تا آنجا که ممکن است در ثبات جمعیت کشور خود بکوشند» (کلانتری، ۱۳۷۵). پیروان جمعیت ثابت، هر نوع افزایش جمعیت را غیرمنطقی دانسته و معتقدند که باید از منابع و امکانات موجود به نحو احسن برای بهتر ساختن زندگی افراد موجود جامعه بهره‌برداری نمود (کلانتری، ۱۳۷۵).

طرفداران حدّ متناسب جمعیت

اندیشه حدّ مطلوب جمعیت یا حدّ متناسب جمعیت از دیرباز مورد توجه اندیشمندان مختلف بوده است. رسیدن به نقطه تعادل جمعیتی بین دو حد بالا و حداقل نقطه‌ای است که جمعیت شناسان از آن تحت عنوان جمعیت متناسب یاد می‌کنند. بسیاری از متفکران و اندیشمندان بزرگ اسلامی از جمله ابن خلدون برای حداکثر و حداقل جمعیت حدودی قائل بوده‌اند (ابن خلدون به نقل از گنابادی، ۱۳۶۶).

افلاطون معتقد بود که بهترین رقم برای تعداد جمعیت می‌تواند نیازهای جامعه را چه در زمان صلح و چه در زمان جنگ تأمین کند و همچنین موجب اجرای صحیح سیستم مالیات‌ها

و تقسیم زمین بشود (بهنام، ۱۳۴۶).

بنا به گفته شومپتر جمعیت یک کشور را هنگامی می‌توان اضافی و بیش از حد متناسب به شمار آورد که یکی از حالات زیر وجود داشته باشد:

(الف) با جمعیت کمتر تولید بیشتری امکان‌پذیر باشد.

(ب) تغذیه جمعیت بدون توسل به وارد کردن مواد غذایی از خارج میسر نگردد.

(ج) جمعیت به قدری زیاد باشد که کاهش آن تأثیر نامطلوبی بر کل تولید جامعه نگذارد.

(د) از منابع غیرقابل تدارک و جبران‌ناپذیر بی‌رویه و غیرمعقول بهره‌برداری شود (کتابی، ۱۳۷۷: ۱۸۲).

آلفرد سووی به عنوان یکی از بزرگان جمعیت‌شناسی و واضع نظریه جمعیت متناسب می‌گوید همواره باید در دفع دو خطر کوشید: یکی زیادی جمعیت و دیگری کمی جمعیت. میان این دو حد افراط و تفریط، می‌توان تصویری از تعادل و یا وضعیتی متناسب و منطقی در نظر داشت (حسینی، ۱۳۸۷).

آلفرد سووی می‌نویسد: «مفهوم میزان جمعیت متناسب هر چند مبهم است اما به طور قطعی به این مسئله که آیا افزایش جمعیت باعث فقر و یا ثروت می‌شود پاسخ می‌گوید و آن را اگر بالاتر از حدی باشد موجب رونق و اگر پایین‌تر از آن باشد سبب تنگدستی می‌شمارد. البته چون هدف معلوم باشد (بیشتر هدف اقتصادی مورد نظر است) به نظر می‌رسد که پیروان مکاتب مختلف در مفهوم جمعیت متناسب توافق دارند» (سووی به نقل از بهنام، ۱۳۴۰).

مذهب و جمعیت

دین یک منبع مهم الهام‌بخش برای سیاست‌های جمعیتی است. مذهب یک منبع مهم برای مشروعیت بخشی به تنظیمات زندگی خصوصاً - مشتمل بر ازدواج، تشکیل خانواده و زاد و ولد - است. محدودیت و ممنوعیت‌های مذهبی در برخی اوقات منجر به مهاجرت گروه‌های اقلیت شده است (بالدی و کاجینو، ۲۰۰۵).

هر مذهبی دربردارنده نظام معنایی ویژه‌ای است که از آن طریق بر کنش فردی و اجتماعی پیروان خود تأثیر می‌گذارد. به عبارت دیگر مذهب دارای ارزش‌ها و هنجارهای مشخصی در

ارتباط با رفتار باروری است که قابلیت تغییر و انطباق در طول زمان را دارد. مطالعات التس (۱۹۹۲)، موشر و هندرشات (۱۹۸۴)، موشر و دیگران (۱۹۹۲) نشان می‌دهد که مذهب تأثیرات متنوعی بر رفتارهای جمعیتی دارد. برخی از این تأثیرات مرتبط با آموزه‌های مذهبی در خصوص رفتارهای جمعیتی از جمله ازدواج و استفاده از تنظیم خانواده است. از سوی دیگر برخی از این تأثیرات ناشی از موقعیت اجتماعی یک گروه مذهبی از نظر اقتصادی و اجتماعی است، اثرات آموزه‌ها، ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی بر رفتارهای جمعیتی را در یک رویکرد کلی می‌توان به دو بخش تقسیم کرد:

تأثیرات مستقیم مذهب بر رفتارهای جمعیتی

گاه ارزش‌ها و هنجارهای مذهبی، قواعدی را تنظیم می‌کنند که مستقیماً بر رفتار باروری تأثیر می‌گذارند. به عنوان مثال به اذعان بسیاری از جمعیت‌شناسان روش‌های جلوگیری از حاملگی و سقط جنین بیشترین تأثیر را بر روی باروری دارد. حال با توجه به این واقعیت، آموزه‌های مذهب در خصوص استفاده از وسائل جلوگیری از حاملگی و سقط جنین، می‌تواند بر باروری تأثیرگذار باشد. تجویز و تشویق به آن و یا عدم جواز و ایجاد محدودیت در آن‌ها می‌توان نتایج متفاوتی را در خصوص رفتار باروری پیروان خود به دنبال داشته باشد. آموزه‌های اکثر ادیان و مذاهب از افزایش جمعیت و باروری حمایت می‌کند. دین یهود پیروان خود را به افزایش جمعیت و پراکنده شدن در سراسر جهان تشویق می‌کند. دین مسیح به‌طور کلی ازدواج و افزایش جمعیت را سفارش می‌کند. کلیسای کاتولیک با هر عاملی که منجر به محدود شدن خانواده برای بچه‌دار شدن باشد مخالف است (هیر، ۱۳۸۰: ۱۲۸). به همین جهت است که بر اساس بررسی‌های مختلف کاتولیک‌ها انگلستان، نیوزلند، هلند در مقایسه با سایر گروه‌های مذهبی در آمریکا، کانادا، استرالیا، و سوئد باروری بالاتری داشته‌اند (گرومرتی، ۱۹۹۰). آیین پروتستان برنامه پیشگیری از بارداری را به‌صورت برنامه عمومی که منجر به تهدید نسل شود مجاز نمی‌داند. در دین زرتشت نیز زایای اولاد برکت و نشانه توجه خداوند شمرده شده است. در این دین ازدواج همگانی و داشتن فرزندان نیک پرورش و آموزش دیده جز مفاخر به شمار رفته است (کتابی، ۳۲).

در دین زرتشت، زناشویی امری پسندیده به شمار می‌رفته و داشتن فرزند برازنده از ثواب‌ها و افتخارات بزرگ محسوب شده است. در «هشت‌ها» (سرودهای مقدس زرتشتی) تقبیح سقط‌جنین و بر حذر داشتن خانواده‌ها از دیر شوهر دادن دختران مورد تأکید قرار گرفته است (همان قبلی، ۳۲). اسلام نیز با هرچند برخی روش‌های جلوگیری از باروری چون نزدیکی منقطع (عزل) را جایز می‌شمارد اما با سقط‌جنین مخالف است و این آموزه می‌تواند بر رفتار باروری مسلمانان تأثیرگذار باشد. در بررسی‌های صورت گرفته در چند جمعیت مسلمان نشان داده شده است که مردان و زنان در زمینه عدم استفاده از وسایل جلوگیری از حاملگی مکرراً به دلایل مذهبی متوسل می‌شوند (مک کولین، ۲۰۰۴).

تأثیر غیرمستقیم مذهب بر رفتارهای جمعیتی

دسته دوم از ارزش‌ها و آموزه‌های مذهبی تأثیرگذاری‌شان بر رفتار بر جمعیتی، به صورت مستقیم نیست بلکه ارزش‌هایی هستند که طریق اشاعه آموزه‌هایی که قابلیت تأثیرگذاری بر رفتار باروری را دارند، به صورت باواسطه بر رفتار باروری پیروان خود تأثیر می‌گذارند. این تأکیدات بیشتر متمرکز بر عوامل زمینه‌ای رفتارهای باروری از جمله سن ازدواج، طلاق، تغذیه با شیر مادر و... است.

روش تحقیق

روش پژوهش در پژوهش حاضر، روش مطالعه اسنادی مورداستفاده قرار گرفته است. در این بررسی، به دودسته از آثار و اسناد مراجعه گردید. نخست آیات قرآن و دوم روایات و احادیثی که پیامبر و سایر معصومین نقل شده است.

یافته‌ها

حکومت دینی نمی‌تواند در برنامه‌ریزی برای موضوعات اجتماعی، اقتصادی و خانوادگی نسبت به اولویت‌های دینی بی‌تفاوت باشد. اگرچه احراز نظریه قاطع دینی درباره کنترل جمعیت، به عنوان یک پدیده اجتماعی، چندان راحت نیست؛ اما آگاهی دولتمردان از آنچه در متون مربوطه آمده، یک ضرورت است. در ابتدا باید اظهار داشت که مسلمانان از افراط و تفریط در هر کاری از جمله جمعیت و تکثیر نفوس منع شده‌اند.

خداوند در قرآن در سوره بقره آیه ۱۴۳ می‌فرماید: و بدین گونه شمارا امتی میانه قراردادیم تا بر مردم گواه باشید و پیامبر بر شما گواه باشد و قبله‌ای را که [چندی] بر آن بودی مقرر نکردیم جز برای آنکه کسی را که از پیامبر پیروی می‌کند از آن کس که از عقیده خود برمی‌گردد بازشناسیم هرچند [این کار] جز بر کسانی که خدا هدایت [شان] کرده سخت گران بود و خدا بر آن نبود که ایمان شمارا ضایع گرداند زیرا خدا [نسبت] به مردم دلسوز و مهربان است. نیز در سوره الشعراء می‌فرماید: (از فرمان افراط گران پیروی نکنید). لذا ما در هیچ زمینه بخصوص مسئله مهم جمعیت نباید دچار افراط و تفریط شویم.

مقوله‌بندی مفاهیم جمعیتی از منظر آیات و روایات

الف) کمیت جمعیت

آیات و روایاتی وجود دارد که فزونی جمعیت مسلمانان را یک معیار مهم هم در دنیا و هم در آخرت قرار داده است (سوره نور، آیه ۶). در مقابل آیاتی در قرآن وجود دارد که در آن برداشتن فرزندان در حد کفاف و توانایی تأکید نموده است (سوره بقره، آیه ۲۳۳). در آیه ۵۵ سوره توبه زیادی فرزند به‌عنوان وسیله‌ای برای عذاب دنیوی دانسته شده است. شاید در نگاه نخست این رویکردها تناقض‌آمیز به نظر برسد، اما این رویکردها نشان‌دهنده توجه اسلام به اقتضائات زمانی و انعطاف‌پذیری در خصوص شرایط جامعه است که البته مراجع تقلید هم بر این موضوع صحه گذاشته‌اند (جدول ۱ و ۲).

آیت‌الله‌العظمی مکارم شیرازی در پاسخ به این سؤال که تبلیغ و ترویج مردم مسلمان ایران در امر جلوگیری و کنترل جمعیت به‌عنوان یک کار فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی جامعه ایرانی در منابر و محافل دینی، شرعاً چه حکمی دارد و آیا خلاف شرع است یا خیر؟ فرمودند: «در صورتی که اهل خبره و کارشناسان متدین، مسئله کنترل و محدود ساختن مولید را یک ضرورت اجتماعی تشخیص دهند، شرعاً می‌توان به‌طور موقت با آن موافقت کرد و یا در صورت لزوم به‌طور حساب‌شده از آن تبلیغ نمود.

در ضمن باید توجه داشت که افزایش نسل به عقیده هیچ کس جزء واجبات نیست و بنابراین محدود ساختن، حرام نیست. در ضمن باید در موارد کنترل جمعیت، به‌جای افزایش

کمی به سراغ افزایش کیفی رفت تا مسلمانانی عالم‌تر و کارآمدتر به جامعه اسلامی تحویل داده شود و عزت و عظمت مسلمین حفظ شود». ایشان همچنین در پاسخ به این سؤال که: در وضعیت کنونی، با توجه به سوءاستفاده مشرکان و مخالفان اهل بیت علیهم السلام، از طرح کنترل جمعیت، وظیفه دولتمردان و متدینین و... به منظور تحکیم بنیان خانواده‌ها و حفظ بافت سیاسی و اجتماعی کشور امیرالمؤمنین علیه السلام چیست؟ فرموده‌اند: «در تمام مواردی که کنترل موالید سبب تغییر بافت جمعیت و ضربه زدن به مبانی مکتب اهل بیت علیهم السلام می‌شود همه وظیفه‌دارند در حد توان خود جلوی این معضل را بگیرند»^۱. آیت‌الله سید محسن خرازی در خصوص کمیت جمعیت اشاره می‌دارند که: «کثرت اولاد سبب افتخار پیامبر و تقویت مسلمانان است، همان‌طور که در روایات صحیح فراوان و مورد اتفاق، به این مطلب تصریح شده است. البته اگر وضعیت مسلمانان به صورتی باشد که جمعیت زیاد موجب اختلال در نظام جامعه و یا سبب به وجود آمدن مفاسد می‌شود، فراوانی فرزند، رجحان و برتری خود را از دست می‌دهد» (رهبری، ۱۳۸۵).

ب) کیفیت جمعیت

در برخی از آیات مبارکه قرآن کریم و روایات نقل از ائمه بر کیفیت فرزندان و نحوه پرورش آن‌ها که در نهایت تشکیل‌دهنده امت اسلام هستند، تأکیدات اساسی شده است. مثلاً در سوره احقاف آیه ۱۵ و سوره بقره آیه ۲۳۳ بر تغذیه کودک با شیر مادر و تأمین نیازهای اساسی مادران شیرده تأکید فراوان شده است (جدول شماره ۱). اگرچه در مقابل، روایاتی هم وجود دارد که به صراحت بیان می‌کند ترس از رسیدن رزق و روزی نباید مانع از ازدواج و فرزندآوری شود. زیرا خداوند روزی همگان را ضمانت کرده است. در روایاتی که پیامبر گرامی اسلام نقل شده است، حضرت فرزند صالح را گلی از گل‌های بهشت، نعمت الهی، زینت زندگی، یاور والدین و عامل خوشبختی والدین دانسته‌اند. آیات و روایات حاکی از آن است که دین اسلام به ابعاد کیفی جمعیت بخصوص سلامت جسمی و تربیت نسل به‌خوبی توجه داشته است.

1. <http://www.hawzah.net/fa/Article> (کنترل جمعیت از نگاه علما و مراجع)

پس بر اساس آنچه گفته شد، می‌توان گفت دیدگاه اسلام هم به کیفیت و هم به کمیت آن توجه نموده است. در یک جامعه اسلامی این دو باید به توازنی برسند که شایسته یک جامعه مسلمان است. بدین لحاظ ما معتقد هستیم که دین مبین اسلام با جمعیت مطلوب موافق است. این مطلوبیت جمعیتی هم در بعد کیفی است و هم در بعد کمی (جدول ۱ و ۲).

ج) ازدواج و طلاق

در آیات قرآنی و روایات، تشویق فراوانی به ازدواج و خروج از مجرد شده است (سوره شورا، آیه ۱۱). در اسلام بر ازدواج به‌موقع و آسان‌گیری ازدواج بسیار تأکید شده است (سوره نور، آیه ۲۴). همچنین در مواردی که افراد توانایی ازدواج را ندارند بر حفظ عفت و پاک‌دامنی تا فراهم شدن زمینه ازدواج تأکید شده است (سوره نور، آیه ۳۳). طلاق در بسیاری موارد نکوهش شده است، از منظر اسلام طلاق مبعوض‌ترین حلال خدا بوده است که عرش خدا را به لرزه می‌اندازد (کلینی، ۱۳۸۷).

جدول (۱). مقوله‌بندی مفهومی سیاست‌های جمعیتی از نظر قرآن

ابعاد جمعیتی	مضامین اصلی	آیات قرآن
کمیت	فراوانی فرزند به‌عنوان معیار امداد الهی	سوره نور، آیه ۶۱
	داشتن فرزند در حد وسع و توان پدر و مادر	آیه ۲۳۳ از سوره "بقره" ۲
	زیادی فرزند به‌عنوان عذاب دنیوی	سوره توبه، آیه ۵۵۳
کیفیت	استفاده از شیر مادر حداقل تا ۳۰ ماه	سوره احقاف آیه ۱۵۴
	استفاده از شیر مادر حداقل تا دو سال تمام	آیه ۲۳۳ از سوره "بقره" ۵
	نوید به افزایش امید زندگی	قصص، آیه ۴۵
	تأکید بر ارزش‌های مثبت فرزندان برای خانواده	سوره کهف آیه ۴۶، اسراء؛ آیه ۶
ازدواج و طلاق	ضرورت حفظ پاکی و پاک‌دامنی توسط زن مطلقه	سوره بقره، آیه ۲
	تشویق به ازدواج و تداوم نسل	شورا، آیه ۶۱۱
	حفظ عفت تا زمان فراهم شدن شرایط ازدواج	سوره نور، آیه ۷۳۳
	ازدواج به‌موقع و آسان	نور، آیه ۲۴

سوره انعام، آیه ۱۵۱، سوره اسراء، آیه ۸۳۱ سوره تکویر آیه ۹	امتناع از فرزندکشی به دلیل ترس از فقر	سقط جنین
توبه، آیه ۲۰، نحل، آیه ۴۱، انفال آیات ۷۲، ۷۴ و ۷۵، آل عمران، آیه ۱۹۵	استحباب مهاجرت و به‌ویژه مهاجرت در راه خدا	مهاجرت
آیه ۲۳ سوره اسرا	مراقبت از سالخوردگان	سالخوردگی
آیات ۵۸-۵۹ سوره نحل، ۹، تکویر، آیه ۸	منع از زنده‌به‌گور کردن دختران	ترجیح جنسی و عدم تبعیض بین دختر و پسر

جدول (۲). مقوله‌بندی مفهومی سیاست‌های جمعیتی از منظر روایات

روایات	مضامین اصلی	ابعاد جمعیتی
پیامبر گرامی اسلام	فرزندان به‌عنوان نعمت الهی، زینت زندگی، یار و یاور والدین، عامل خوشبختی، ازدواج برای تکثیر نسل	ارزش‌های مثبت فرزندان
	تأکید بر احترام و منزلت سالخوردگان	کمیت جمعیت، باروری و فرزندآوری
	پرهیز از تجرد، محبوبیت ازدواج، تشویق به ازدواج، ازدواج به‌عنوان یک سنت	سالخوردگی جمعیت
	نکوهش طلاق	ازدواج و تشکیل خانواده
	استحباب مهاجرت در راه کسب علم	طلاق
	فقر و زیادی عیال عامل سلب آسایش	مهاجرت
حضرت علی (ع)	بزرگ داشت سالخوردگان	کمیت جمعیت، باروری و فرزندآوری
		سالخوردگی جمعیت

امام صادق (ع)	تشویق به داشتن فرزندان زیاد، کمی فرزند به عنوان نشانه‌ای از راحتی خانواده	کمیت جمعیت، باروری و فرزند آوری
	ازدواج به موقع و عدم به تأخیر انداختن سن ازدواج	ازدواج
امام باقر (ع)	تشویق به داشتن فرزندان زیاد	کمیت جمعیت، باروری و فرزند آوری
	پرهیز از سقط جنین	سقط جنین و فرزند کشی

د) تنظیم خانواده

در روایات متعددی که از طریق شیعه و سنی نقل شده عمل عزل به عنوان یکی از راه‌های تنظیم خانواده جایز شمرده شده است و فقهای بزرگ به تبعیت از این روایات فتوا صادر نموده‌اند. در روایات معتبر از پیامبر خدا (ص) درباره حکم عزل سؤال شده حضرت از آن نهی نفرموده‌اند، حکم به جواز آن می‌نماید (خلجی، ۱۳۸۹).

ه) سقط جنین

سقط جنین یکی از جمله مواردی است که در اسلام بسیار نکوهش شده است. در اسلام سقط جنین به عنوان یک عمل غیرانسانی معرفی شده است. در روایات متعددی فرزند کشی امتناع از فرزند دار شدن به دلیل ترس از فقر مورد نکوهش قرار گرفته است. امام باقر (ع) سقط جنین کامل شده را به عنوان قتل نفس معرفی کند که بایستی برای آن دیه پرداخت شود. در آیات متعددی در قرآن کریم توصیه شده است که فرزندان را از ترس فقر و تنگ دستی نکشید (سوره انعام، آیه ۱۵۱، سوره اسراء، آیه ۳۱، سوره تکویر، آیه ۹).

و) ترجیح جنسی

زمانی که دین مبین اسلام در سرزمین عربستان ظهور کرد که زن در جامعه‌ی آن روزگار عرب دارای ارزشی نبود و در مقام پایین تری نسبت به مرد قرار داشت. از این رو آنان دختران نوزاد خود را پس از به دنیا آمدن زنده به گور می‌کردند تا ننگ دختر داشتن را از خود بزدایند. برای همین هم هست که قرآن فرق گذاشتن بین فرزندان دختر و پسر را به شدت

نهی نموده است. بسیاری از آیات قرآن کریم در مورد نکوهش ترجیح جنسی است. مثلاً در آیه ۹ سوره مبارکه تکویر ضمن اشاره به این موضوع این پرسش مطرح شده است: "به کدام گناه گشته شده است؟" بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ (اشاره به کشتن فرزندان). شاید به خاطر همین رسم و رسوم باشد که در کتاب مقدس مسلمانان، آیات و فرامین بسیاری در خصوص ارزش و برابری زنان و مردان در جامعه آمده است و مسلمانان از زنده به گور کردن دختران نهی شده‌اند (آیات ۵۸-۵۹ سوره نحل).

ز) تکریم سالخورده‌گان

در اسلام بر لزوم توجه به سالمندان و حفظ حرمت آن‌ها بسیار تأکید شده است. پیامبر مکرم اسلام حضرت محمد (ص) در مورد منزلت سالمندان و لزوم احترام و تکریم به آنان فرموده‌اند: کسی که سالمندی از امت مرا احترام کند، مانند این است که مرا گرامی داشته است. کسی که پیر مسلمانی را توقیر و تجلیل نماید، خداوند او را از ترس روز قیامت ایمن می‌دارد. پیرمردان را بزرگ و محترم بدانید زیرا احترام به آنان به منزله احترام به مقام الهی است. وجود پیران سالخورده بین شما باعث افزایش نعمت‌های الهی است. پیران در خانواده خود همانند پیامبران در میان پیروان (محمّدی ری شهری، ۱۳۷۵). حضرت علی (ع) می‌فرماید: "با خردسالان خویش مهربان باشید و بزرگسالان خود را بزرگ بشمارید".

بحث و نتیجه‌گیری

این مقاله با بکارگیری روش مطالعه اسنادی تلاش نمود که با توجه به نظریات جمعیتی به تحلیل و تبیین آیات و روایات دین اسلام در خصوص موضوعات جمعیتی بپردازد. همان‌طور که ملاحظه شد مذاهب و ادیان به‌عنوان اینکه مجموعه‌ای از ارزش‌ها و تعهدات اخلاقی و رفتاری را در بین پیروان خود رقم می‌زنند، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری نظریات و سیاست‌های جمعیتی دارند. آیات قرآن و روایات معصومین (ع)، گزاره‌های متعدد و متنوعی در خصوص موضوعات مهم جمعیتی از جمله ازدواج و خانواده، کمیت، کیفیت، سلامت مادر و کودک، رفع نابرابری جنسی بین فرزندان پرداخته شده است.

به‌طور کلی از مجموعه آیات و روایات اسلامی می‌توان چنین استنباط نمود استحکام امت اسلامی از یک سو و تقویت و تداوم نهاد خانواده در جامعه اسلامی دو محور اصلی هستند که گزاره‌های جمعیتی دینی حول آن شکل می‌گیرند. تأکید بر ازدواج آسان و بهنگام، نکوهش طلاق، تأکید بر ابعاد کیفی تربیت فرزندان، احترام به سالمندان، تأکید بر ارزش‌های مثبت فرزندان همه مقولاتی هستند که در جهت استحکام نظام خانواده رقم خورده‌اند.

لذا می‌توان نتیجه گرفت یکی از اهداف سیاست‌های جمعیتی در اسلام حفظ و تقویت بنیان‌های نهاد خانواده است، همان مسئله‌ای که در قرن بیستم به‌عنوان معضل اصلی بسیاری از کشورهای غربی شناخته می‌شود. می‌توان گفت حفظ و تقویت بنیان‌های خانواده پاشنه آشیل، گزاره‌های مذهب اسلام در خصوص جمعیت است. زیرا خانواده و سلامت آن پایه و اساس سلامت نظام اجتماعی است. امروزه همان مواردی که در دین مبین اسلام عیناً تأکید شده است از جمله ازدواج به‌هنگام و آسان، فرزندآوری به‌هنگام، نکوهش طلاق همه از جمله مواردی هستند که جزء چالش‌های جمعیتی کشورهای توسعه‌یافته محسوب می‌شوند. مطالعات تجربی جمعیتی نشان می‌دهد که در جوامع خانواده‌دوست غربی، سطح باروری بالاتری نسبت به جوامع خانواده‌گریز دارند. به عبارت روشن‌تر ارزشمند بودن تشکیل و تداوم خانواده یکی از عوامل اصلی ثبات باروری سطح مطلوب است (مک‌دونالد، ۲۰۰۸: ۲۰).

از سوی دیگر استحکام و تقویت جامعه اسلامی در مقابل دشمنان به لحاظ ترکیب کمی و کیفی جمعیتی از جمله محورهایی است در آیات و روایات دینی ما بر آن تأکید فراوان شده است. همان‌طور که می‌دانیم در دنیای امروز جوامع به اصطلاح توسعه‌یافته غربی که تمام هدف‌گیری آن توسعه اقتصادی و سلطه بر کشورهای دیگر است، یک دنیای مبتنی بر رقابت کشنده و خون‌آلوده را رقم زده‌اند، به‌طوری که جوامع ضعیف را به راحتی مغلوب و مغضوب خود خواهند کرد، لذا داشتن یک جمعیت مطلوب و متناسب با ترکیب کمی و کیفی مناسب از نظر ساختار سنی - جنسی، معیارهای سلامت و بهروزی و نیز مهارت و توانایی‌هایی انسانی می‌تواند یکی از نقاط مهم و اساسی توانمندی ایران اسلامی چه از نظر قدرت بازدارندگی و چه از نظر قدرت دفاعی در مقابل دشمنان ایران باشد.

منابع

- ابن خلدون، عبدالرحمن (۱۳۶۶)، مقدمه ابن خلدون، ترجمه محمد پروین گنابادی، تهران: نگاه.
- انتظاری، علی و عهدیه اسدپور (۱۳۹۲). بررسی و تحلیل مفهوم فرزندآوری از دیدگاه امام محمد غزالی، دو فصلنامه نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، دوره ۸، شماره ۸، صفحه ۹۳-۴۳.
- بحارالانوار (۱۴۰۳). بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم، جلد ۱۹، ص ۳۱؛ مجموعه ورام، ج ۱، ص ۳۶.
- بهنام، جمشید (۱۳۴۶). جمعیت‌شناسی عمومی، تهران، موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، تهران.
- تمنا، سعید (۱۳۸۰). مبانی جمعیت‌شناسی، دانشگاه پیام نور، تهران.
- حسینی، حاتم (۱۳۸۶). درآمدی بر جمعیت‌شناسی اقتصادی - اجتماعی و تنظیم خانواده، چاپ سوم، انتشارات دانشگاه بوعلی سینا، همدان.
- حسینی، سید جواد (۱۳۸۳). جایگاه هجرت در مکتب اسلام، مجله مبلغان، شماره ۵۵ خلعجی، حسن رضا (۱۳۸۹). نگرش فقهی بر روش‌های تنظیم خانواده، نشریه متین، شماره ۵.
- رهبری، حسن (۱۳۸۵). کاوشی نو در فقه اسلامی، شماره ۳۳ و ۳۴، ص ۳۱.

- سووی، آلفرد (۱۳۴۰). مقدمه بر علم جمعیت، ترجمه جمشید بهنام، موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، تهران.
- کتابی، احمد (۱۳۷۷). درآمدی بر اندیشه‌های و نظریه‌های جمعیت‌شناسی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ دوم، تهران.
- کلاتری، صمد (۱۳۷۵). مبانی جمعیت‌شناسی، انتشارات مانی، تهران.
- کلینی، محمد ابن یعقوب (۱۳۸۷). اصول کافی، جلد ۳، به اهتمام محمد حسین درایتی، دارالحديث، قم.
- محمدي ری شهری، محمد (۱۳۷۵). میزان الحکمة، چاپ اول، جلد ۵، دارالحديث، قم.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۰). نتایج کلی سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۰
- معزی، اسدالله (۱۳۷۱). مبانی جمعیت‌شناسی، انتشارات آوای نور، تهران.
- هیر، دیوید (۱۳۸۰). جامعه و جمعیت: مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی جمعیت، ترجمه یعقوب فروتن، انتشارات دانشگاه مازندران.

- Aghajanian, A) 1998.(Family Planning Program and Recent Fertility Trends in Iran, University of North Carolina; Population Center.
- Althaus, Frances A)1992(. Differences in fertility of Catholics and Protestants are related to timing and prevalence of marriage, Family Planning Perspectives 24(5): 234-235.
- Graziella, C., Vallin, J., Wunsch, G (2005). Demography: Analysis and Synthesis, Chapter (101), An Introduction to Population Policies, Baldi, S. Cagiano, R. Academic Press is an imprint of Elsevier.
- Gurumurthy, G. (1990). Culture And Fertility Behavior of Yanadias, Himalaya Publishing House.
- McDonald, P (2008). Very Low Fertility Consequences, Causes and Policy, Japanese Journal of Population, Vol.6, No.1.
- McQuillan, K(2004). When does religion influence fertility?, Population

and Development Review 30(1): 25-56.

Mosher, William D. and Gerry E. Hendershot)1984(. Religion and Fertility: A Replication, Demography 21(2): 185-191.

Mosher William D., David P. Johnson, and Marjorie C. Horn)1986.(Religion and Fertility in the United States: The Importance of Marriage Patterns and Hispanic Origin, Demography 23(3): 367-379.

Pressat, R (1985). The dictionary of demography. Translated and edited by Christopher Wilson. Oxford and New York, Blackwell Reference.

Roudi Fahimi, Farzaneh) 2002 .(Iran's Family Planning Program; Responding to a Nation's Needs, Washington, DC, Population Reference Bureau.

Tomas, F (2006). Religion, Religiousness and Fertility in the U.S. and in Europe, MPIDR Working Paper, Max Planck Institute for Demographic Research.

Underwood, C.(2000) "Islamic Precepts and Family Planning: The Perceptions of Jordanian Religious Leaders and Their Constituents", International Family Planning Perspectives, Volume 26, Number 3.

پیوست

۱. ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ﴿٦﴾

”و شما را با اموال و فرزندان فراوان مدد فرماید و برای شما باغ‌های پر ثمر و نهرهای جاری آب نصیب فرماید.“

۲. . وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ * لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنِيمَ الرَّضَاعَةَ * وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ * لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا * لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ * وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ * إِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا * وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ * قُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾

”مادران دو سال تمام فرزندان خود را شیر بدهند و این برای کسی است که بخواهد شیر دادن را تمام کند. خوراک و پوشاک زنان شیرده به وجه پسندیده بر عهده مردی است که بچه برایش به دنیا آمده است. بر هیچ کس تکلیفی بیش از توانائی او نمی‌شود، نه هیچ مادری به‌خاطر فرزندش زیان ببیند و نه هیچ پدری به‌خاطر فرزندش.“

۳. فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٥٥﴾

”پس نه اموال و نه اولادشان تو را به شگفتی نیندازد، جز این نیست که خداوند می‌خواهد آنان را در زندگانی دنیا به این وسیله عذاب کند و در حال کفر جانشان به در رود “

۴. وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٥﴾

”و انسان را [نسبت] به پدر و مادرش به احسان سفارش کردیم مادرش با تحمل رنج به او باردار شد و با تحمل رنج او را به دنیا آورد و باربرداشتن و از شیر گرفتن او سی ماه است تا آنگاه که به رشد کامل خود برسد و به چهل سال برسد می‌گوید پروردگارا بر دلم بیفکن تا نعمتی را که به من و به پدر و مادرم ارزانی داشته‌ای سپاس گویم و کار شایسته‌ای انجام دهم که آن را خوش داری و فرزندانم را برایم شایسته گردان در حقیقت من به درگاه تو توبه آوردم و من از فرمان‌پذیرانم“

۵. وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ * لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ * وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ * لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا * لَا تَضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ * وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ * فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا * وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ * وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾

”مادران دو سال تمام فرزندان خود را شیر بدهند و این برای کسی است که بخواهد شیر دادن را تمام کند. خوراک و پوشاک زنان شیرده به وجه پسندیده بر عهده مردی است که بچه برایش به دنیا آمده است. بر هیچ کس تکلیفی بیش از توانائی او نمی‌شود، نه هیچ مادری به‌خاطر فرزندش زیان ببیند و نه هیچ پدری به‌خاطر فرزندش “.

۶. فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١١﴾

”خداوند آفریننده ی آسمانها و زمین است و از همنوعان شما، همسرانی برای شما خلق فرموده و نیز از چهارپایان جفت‌هایی آفرید تا نسل مخلوقات ادامه یابد. برای خداوند جفت

و مثل و ماندی وجود ندارد. ذات اقدسش یگانه و بی همتاست و اوست آن شنوای بینا. «وَلَيْسَتَغْفِرَ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ...» ﴿۳۳﴾

کسانی که در فقر به سر می‌برند باید عفت ورزند تا خداوند امکانات ازدواج را برای آنها فراهم کند. این آیه تلویحاً فقر را عاملی برای خودداری از ازدواج که دارای بار مالی فراوان است معرفی کرده است. بخشی از این مسئولیت مالی متوجه مردان به عنوان سرپرستان اقتصادی زن و فرزندان است.

۸. «وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ * نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ * إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا» ﴿۳۱﴾
«فرزندانتان را از بیم فقر و ناداری نکشید، رزق و روزی آنها و خود شما هم به عهده‌ی ماست. کشتن آنها بواقع گناهی است بزرگ.»

۹. «وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ...» * «و هرگاه به یکی از آنها تولد فرزند دختر را خبر دهند چهره‌اش از شدت خشم سیاه میشود ولی از ابراز غم درونی و خشم خویش خودداری میکند. او، بواسطه‌ی خبر تولد فرزند دختر و احساس ننگ از خانواده خود کناره میگیرد، از دیار خود متواری میشود و در تردید است که آیا نوزاد خود را با تحمل خودداری نگه دارد یا زنده بگور کند؟ این داوری نادرست است که بین دختر و پسر تبعیض قائل میشوند.»